

Walter Scherf

Mednarodna mladinska knjižnica
München

POMEN IN FUNKCIJA PRAVLJICE

ali

Potrebujejo naši otroci pravljice?

Prispevek s psihološkega in z etnološkega vidika

1. primer: PRAVLJICA O SNEGULJČICI

Na razpolago so bila tri različna izhodišča.

Kdor povpraša odrasle ljudi, katere pravljice so jim bile najljubše v mladosti, dobi kaj hitro seznam z ducatom ali dvema naslovov. Posebno pogosto je imenovana *Sneguljčica*. Ganljivo otroško upodobljena pripoved bratov Grimm¹ je pripomogla *Sneguljčici* k izjemni priljubljenosti in svetovni razširjenosti.

Pravljica poroča o deklici, ki jo brez usmiljenja zasledujejo zaradi njene lepote. Ne more se zanesti — kot se Pepelka — na prikrito podporo mrtve matere². In ne more pobegniti, kot Marjetičica iz alzaške pravljice, v hišo matere, ki živi povsem skrito kot »Erdkühlein«³ (zemlja — kravica). Pravljica o *Sneguljčici* je izšla leta 1812 v prvem zvezku *Kinder- und Hausmärchen* (KHM)⁴ in je doživela v kasnejših izdajah bistvene spremembe⁵. Prvotno je rodna mati ta, ki hoče uničiti lastnega otroka. Wilhelm Grimm je to dejstvo poizkušal kasneje omiliti: iz matere je napravil mačeho.

Če pove danes znani začetek pripovedi, ki jo uvrščamo med najljubše pravljice, da si neka mati želi otroka tako belega kot sneg in tako rdečega kot kri in da očitno hrepeni po tem otroku z veliko ljubeznijo, da pa nato umre in mora otroka prepustiti nevoščljivi, sebični, da, prekanjeni mačehi, pa

¹ AT 709 — *Sneewittchen*. V: Jacob Ludwig Karl Grimm / Wilhelm Karl Grimm: *Kinder- und Hausmärchen*. 7. izd. Göttingen: Dieterich 1857. Zv. 1, št. 53 (KHM 53). — Prim. tudi Katherine M. Briggs: *A dictionary of British folk-tales in the English language*, (DBF). London 1970. Zv. 1, št. 494—495.

² AT 510 A — Charles Perrault št. 6: *Cendrillon*; KHM 21: *Aschenputtel*. — Briggs DBF 1, str. 138—140.

³ AT 511 — Martin Montanus: *Ein schöne History von einer Frawen mit zweyen Kindlin* (okrog 1560); Svend Grundtvig: *Den lille røde Ko*. V: Grundtvig: *Gamle danske Minder i Folkemunde* (DMF), København 1854—1861. Zv. 2, št. 7. — Briggs DBF zv. 1, str. 380—383.

⁴ AT 709 — J. Grimm/W. Grimm: *Sneewittchen* (*Schneeweißchen*). V: Grimm: *Kinder- und Hausmärchen*. Zv. 1. Berlin 1812 (kot št. 53).

⁵ T. F. Crane: *The external history of the Kinder- und Hausmärchen of the brothers Grimm*. V: *Modern Philology*. German section. Chicago, Ill. 1917. Vol. 14, št. 10, str. 129—162; vol. 15, št. 2, str. 1—13; št. 6, str. 99—127.

je v prvem natisu bilo to povsem drugače⁶. Kraljica iz prve inačice si je sicer želela lepega otroka — toda ko je bil tu, jo je zajelo sovraštvo proti lastnemu mesu in krvi. V neki drugi inačici, ki je bila bratoma Grimm prav tako znana že pred prvo objavo, si otroka ni želela mati, temveč oče: tako belega kot sneg in rdečega kot kri. Nepričakovano je ta otrok stal nato ob poti. Oče ga je ljubeznivo sprejel, toda ni trajalo dolgo, in mati ga je polna zlobe odsunila⁷.

S tem se nam je zastavilo odločilno vprašanje, kaj se pravzaprav dogaja v poslušalcu, ko posluša začetek takšne pravljice? Tri inačice ponujajo tri na videz povsem različna izhodišča. Enkrat imamo ljubečo in ljubljeno mater, ki mora otroka prepustiti kruti zasledovalki. Drugič rodna mati hrepeni po otroku — ga pa nekega dne, na videz neutemeljeno, prične sovražiti. In tretjič je oče ta, ki si z velikim hrepenenjem želi otroka — toda rečeno je, da je ta otrok stal osamljen ob poti in da ga ni porodila na ta svet žena tega moža.

Protislovja se razrešijo šele, ko se premestimo v poslušalčev duševni položaj. Ljubljena mati je proč, za zmeraj proč, je le še spomin na srečnejše dni. Mati je mrtva. Žena, ki jo je nadomestila, mi ostane tuja. Sovraži me, zasleduje me. Ne more biti ista kot oseba, ki je nekaj po meni zahrepenela in me rodila. Gotovo je bil le oče ta, ki si me je želel in me ljubil. Toda sedaj so me vsi zapustili, sedaj me brez usmiljenja zasledujejo. Prav to je duševna dejanskost, ki jo izkusi tako rekoč vsak otrok med odločilnim odcepom od staršev.

Ugotovitev: **Pravljica izpolni svojo funkcijo, če ob njej doživimo lasten konflikt.**⁸

Še se bomo izčrpno ukvarjali s temi vprašanji. Toda, kdor bi se rad dokopal do razumevanja nenadomestljivega pomena, ki ga ima pravljica za otroka, se mora dodobra seznaniti z nekaterimi bistvenimi značilnostmi pravljice. K tem sodi, da moramo, prvič, kot poslušalci pravljico doživeti, da moramo svojim mislim dovoliti **prenos** svojih konfliktov na izhodišče, o katerem poroča pripovedovalec. Kdor posluša pravljico in je mnenja, da bi moral s pomočjo simbolnega tolmačenja razkleniti skriti smisel, ta je na slabi poti. Smisel pravljice je, da jo doživljamo na podlagi lastnega duševnega konflikta, da jo z zavzetostjo preigramo in pridemo skoz njo v izčrpnih dnevni sanjah⁹.

K tem sodi, drugič, da se spomnimo našega otroškega načina doživljanja matere ali očeta, da se nam razjasni **dvoobraznost** očeta in matere, da znova

⁶ Johannes Bolte/Jiří Polivka: *Sneewittchen*. V: Bolte/Polivka: *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*. 2. izd. Hildesheim: Olms 1963. Zv. 1, str. 450—464. — Heinz Rölleke: *Schneeweißchen*. — Sneewittchen. V: Rölleke: *Die älteste Märchensammlung der Brüder Grimm*. Cologne-Genève 1975. Str. 244—265, 380—384. — Albert Wesselski: *Schneewittchen*. V: Wesselski: *Deutsche Märchen vor Grimm*. Brunn, München, Wien 1942. Zv. 1, str. 62—75.

⁷ Ernst Böklen: *Sneewittchenstudien*. Zv. 1. 2. Leipzig: Hinrichs 1910—1915. — Waldemar Liungman: *Schneewittchen*. V: Liungman: *Die schwedischen Volksmärchen*. Berlin (Ost) 1961. Str. 198—202, 367. — Luigi Lun: *Sneewittchen und Granadina*. V: *Berichte im Auftrag der Internationalen Arbeitsgemeinschaft für Forschung zum romanischen Volksbuch*. Seekirchen (Salzburg) 1974. Str. 84—85. — W. Scherf: *Schneeweißchen*. V: Ludwig Bechstein: *Sämtliche Märchen*. München 1965. Str. 812—813. — A. S. Macquisten/R. W. Pickford: *Psychological aspects of the fantasy of Snow White and the seven dwarfs*. V: *Psychoanalytic Review*. New York. Vol. 29. 1942. Št. 3, str. 233—252.

⁸ W. Scherf: *Family conflicts and emancipation in fairy tales*. V: *Children's literature: The great excluded*. Vol. 3. Storrs, Conn. 1974. Str. 77—93.

⁹ W. Scherf: *Projection, identification and critical participation*. Munich: International Youth Library 1974.

doživimo našo zgroženost, če je dobra mati, poseebljeno zavetje, nenadoma pokazala povsem drugačen obraz, ko nas je izgnala iz zavetja, nas izstavila in nas slednjič celo zasledovala. Dovolj poročil otrok imamo, ki se jim je ta sunkovita menjava med zavetjem in izpostavljenostjo, ljubljenostjo in neljubljenostjo, razumljenostjo in nerazumljenostjo pokazala tako strahovita, da so jim bili lastni starši nenadoma tuji, postavljeni semkaj na kdo ve kakšen način, in da so verjeli, da se morajo lotiti iskanja dejanskih staršev.

Lepa deklica izkusi sovraštvo in izgon.

Naj bo s tem kakorkoli že — vrnimo se k našemu uvodnemu primeru, iz katerega moremo toliko razbrati o pravljici in njenem pomenu za otroka in ki nas je hkrati seznanil z marsikaterim vprašanjem o izročilu in o zgodovini zabeležb. Sneguljčica, ki je na čudežen način prejela svojo veliko lepoto, stoji nasproti ubijajočemu sovraštvu. Sama pripoved daje le malo opore, da je bil že pred izbruhom konflikta prisoten človek, ki je Sneguljčico ljubil. Moja domneva je: samo tako doživlja poslušalec svoj duševni položaj, svoj konflikt v otroštvu.

Sneguljčina mati, rodna mati ali mačeha, ima v posesti ogledalo, ki ji je doslej potrjevalo lastno izstopajočo lepoto, izjemen položaj. Nenadoma opominja kraljico, da je Sneguljčica še tisočkrat lepša. Zdi se, da ima to ogledalo v posesti demonske sile. Kajti, ko je kraljica najela morilca in použila znamenja zahrbtnega umora, pljuča in jetra, ji ogledalo razkrije, da je bila prevarana in da živi Sneguljčica v zaščiti palčkov. Motiv zavezati — nekoga — za — umor in prikritega obvarovanja je pogost in dobro znan — v pravljicah prav tako kot v drugih zvrsteh ljudske pripovedi, pomislimo samo na ljudsko knjigo o obrekovani Genovefi¹⁰. Naloga zadolžitve za umor in prikritega obvarovanja je, da takoj in dokončno zlomi most. Medtem ko motiv trikratne izstavitve in najdenja poti iz gozda (nazaj), kot ga poznamo iz *Janka in Metke*¹¹, pripomore prej k postopnemu privajanju, kako se postaviti na lastne noge.

Ugotovitev: Vsaka pravljica se začne z izgonom in s postavitvijo na lastne noge.

Postaviti moramo tukaj še tretjo ugotovitev: vse prave pravljice se ne začnejo samo s konfliktom med starši in otroki, temveč (tudi) z odhodom, z nekim **biti-izgnan**, s potjo ven v gozd in s preizkusno dogodivščino, s samostojnim iskanjem drugega, doslej nepoznanega sveta.

Prve samostojne naloge — tročlenost zasledovanja.

Sneguljčica se znajde v hiši sedmih palčkov. In ta hiša se izkaže za pravo pribežališče — čeprav je v mnogih drugih inačicah roparska votlina, kraj velikano, zmajev ali celo kraj ljudožercev. Sneguljčica postane dobri duh hiše. Prevzame, prvič v svojem življenju, pomembno vlogo **za druge**. Spoštovana je in ljubljen. In zato ji palčki pomagajo pri odvrnitvi zasledovalkinih udarcev — dvakrat. Prerežejo vrvice steznika in izvlečejo glavniki iz deklčininih las. Dvakrat rešijo Sneguljčico iz smrti podobnega stanja. Toda pri tretjem udarcu

¹⁰ Felix Karlinger: *Genovefa*. V: F. Karlinger/I. Birner: *Romanische Volksbücher*. Darmstadt 1978. Str. 158—223; 313—315.

¹¹ AT 327 A — KHM 15: *Hänsel und Gretel*; Charles Perrault št. 8: *Le petit poucet*; Joseph Jacobs št. 22: *Molly Whuppy*; št. 30: *Mr. Miacca*. — Briggs DBF zv. 1, str. 154—155; 400—403.

njihova moč ne zadošča več. Globoko užaloščeni morajo otroka položiti v krsto. Zdi se, kot da je zasledovalka dosegla svoj zli cilj — kakopak ne brez Sneguljčine sokrivde.

Ugotovitev: Vsaka pravljica vodi prek stopnjujočega ogrožanja k začasni junakovi ali junakinjini spodletelosti.

Zdajle postavimo četrto ugotovitev: važna oznaka prave pravljice ni le ogrožanje in trodelno **stopnjevanje**, temveč **prekoračitev** zapovedi, spodletitev in **zlom** vsega doslej doseženega. Zapoved pomagačev se je glasila: ne spusti svoje zasledovalke v hišo. Mi — kot poslušalci — vemo, da bo Sneguljčica enkrat, dvakrat in celo trikrat tako nespametna, da se bo dala prelisičiti. Tretja ponovitev prinese dokončnost. Mi predvidimo zmago slavje strašne hudičevke. In zdaj tudi ne vemo, od kod naj bi prišla pomoč.

Po začasni spodletelosti pričakujemo novo zastavitev.

Je Sneguljčina smrt konec? V drugih pravljicah pripelje prekoračenje izrecne zapovedi k temu, da deklico, na videz nepreklicno, **loči** od ljubimca — tako v norveški pravljici *Vzhodno od sonca, zahodno od meseca*, kot sta jo upovedila Asbjørnsen in Moe¹². Ali pa se zgodi, da ljubimec enostavno **pozabi** na deklico, ker je materi dopustil poljub na svoje lice — predvsem v pripovedih o magičnem pobegu¹³. Vsekakor povzroči ta zlom v poslušalcu gotovost, da naša zastavitev sebe ni bila zadostna, da bi se odcepili in šli svojo pot. Stare vezi so bile, tako se zdi, še premočne. Toda hkrati čuti poslušalec, da ne smemo izgubiti upanja in da moramo podvzeti drugačno novo zastavitev sebe. Gozdarjeva deklica iz norveške pravljice, ki je izgubila svojega ljubimca, se odpravi na na videz brezupno **iskanje** (iščoče popotovanje — Suchwanderung). Neomajno je odločena, da vzame svojo usodo povsem v svoje roke. Sneguljčica je nasprotno s svojim »posmrtnim spancem« izmaknjena vsem zankam, pa tudi izvzeta vsemu samo-naprežanju. Ostane sveža in lepa, kot da bi živela¹⁴. Vemo, da bratski palčki ne morejo pomagati, in vemo, da mora priti nekdo povsem drug, da bi odrešil deklico iz tega stanja in jo prebudil v neko drugo, njeno lastno življenje, kjer za zasledovalko ne bo več dosegljiva.

Negotovost ob koncu Sneguljčice izvira iz potez samoodnehanja in regresije.

Ko zapove kraljev sin, da odnesejo stekleno krsto k njemu domov, se nosači spotaknejo. V drugih inačicah se krsta celo razbije. Brata Grimm sta bila sprva povsem negotova, kako naj bi se njuna pripoved iztekla. Vedela sta, da si ljudje pripovedujejo, kako so krsto pripeli na konja, ki jo je odnesel, kamor je pač nanese. Ali da so krsto izstavili v reko; ali da so mrtvo lepotico postavili pokonci ob vratih. Odločilno opozorilo o izročilu, da so se nosači spotaknili, sta brata Grimm prejela dokaj pozno. V prvem zapisu pri obeh

¹² AT 425 A — Peter Christen Asbjørnsen/Jørgen Engebretsen Moe: *Ostenfor sol og vestenfor måne*. V: Asbjørnsen/Moe: *Samlede eventyr*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag 1953. Zv. 1, str. 228—239. — Briggs DBF zv. 1, str. 155—158.

¹³ AT 313 C — KHM 56: *Der liebste Roland*; KHM 113: *De beiden Künigeskinner*; KHM 186: *Die wahre Braut*; KHM 193: *Der Trommler*. — Prim. tudi W. Scherfovo opombo k DMB 10, 39, 77 a v: L. Bechstein: *Sämtliche Märchen*. München 1965. — Briggs DBF vol. 1, str. 290—295; 296—297.

¹⁴ AT 410 — Charles Perrault: *La belle au bois dormant*; KHM 50: *Dornröschen*. — Prim. Marc Soriano: *La belle au bois dormant*. V: Soriano: *Les contes de Perrault*. Paris 1968. Str. 125—134.

Grimmih je bil še rodni oče, ki je Sneguljčico našel in jo z zdravniško umetnostjo oživel. To je bila tako rekoč regresivna rešitev. Spodletelo je Sneguljčičino osamosvajanje. Vrne se v varnost otroštva. Toda nihče med nami se ne more izogniti odraščanju in se znova narediti za zaščitene otroka.

Zdrav ljudski humor govori iz odgovora tega ali onega pripovedovalca, ki si daje duška ob tistih srednjeveških pripovedkah, ki so nadaleč sorodne s pravljico o Sneguljčici, ko se mož ne more ločiti od trupla svoje lepe žene¹⁵. Če se izrazi to nestrinjanje, je sklep videti takšen: služabnik sune v srdu, da dela kraljevi sin toliko vznemirjenja zaradi Sneguljčice, ki je videti kot živa, »posmrtno spečo« v hrbet. Ali: jeznorita dekla udari Sneguljčico po ustih — uspeh je ta, da izpade čarovni jabolčni krhelj.

Ugotovitev: **Sestavljanje iz drobcev pove marsikaj o pripovedovalcu in lahko spelje na kriva pota prvotno nalogo pripovedi.**

Prav iz zgodbe/zgodovine o negotovosti, kako skleniti *Sneguljčico*, se lahko naučimo pete značilnosti: Inačice številnih pravljic, kakršne najdemo v znanih zbirkah, so izdajatelji pogosto sestavili po lastnem preudarku iz različnih **drobcev**. *Sneguljčica* bratov Grimm je zgovoren primer. Drugi zbiralci so tudi storili tako — tako Joseph Jacobs, ko je sestavil *Nix Naught Nothing*, pravljico o magičnem pobegu¹⁶.

Da bi bili vsaj do neke mere gotovi, kako je zvenela pravljica nekdaj prej kot **smiselna celota**, moramo vsakokrat opraviti neobičajno obsežno delo, če hočemo kritično primerjati vse pomembnejše doslej znane zapise¹⁷. To je že bilo izpeljano za vrsto pravljličnih tipov (Marian Roalfe Cox je bila med prvimi z delom o pravljicah o Pepelki¹⁸) — z različnim uspehom. Tega ne omenjam toliko zato, da bi vzbudil spoštovanje za izjemno marljivost etnologov¹⁹, temveč bolj kot opozorilo pred tolmači pravljic, patentiranimi psihologi in lovci na simbole, ki se zadovoljijo z nekaj utečenimi in pogosto tako slučajno nastalimi inaicami, da bi jih izrabili kot glavne priče za svoje teorije.

Drugod izposojeni konci zaradi zadrege.

Prvotni iztek pravljice o Sneguljčici, ki se je izmaknila ubijajočemu kraljičinemu zasledovanju in ki je našla nekdanjega ljubimca, partnerja, ki deklico dejansko prepozna in ljubi, ostaja, temu se ne moremo izogniti, negotov. Imamo pripovedi, v katerih se zasledovanje nadaljuje v povsem izgrajenem drugem delu pripovedi po poroki. Mati kraljevega sinu nenadoma prične opravljati snaho, jo izziva v znatni meri ali se hoče spozabiti kot ljudožerka nad vnuki. Kdaj pa kdaj poizkuša prava čarovnica zamenjati resnično nevesto s svojo kot smrt grdo hčerko.

¹⁵ AT 709 — Prim. opombo št. 4, posebej Bolte/Polivka und Wesselski; tudi A. Wesselski: *Märchen des Mittelalters*. Berlin 1925. Str. 191.

¹⁶ AT 313 C — Joseph Jacobs: *Nix Naught Nothing*. Prim. opombo v: Jacobs: *English fairy tales*. London, Sydney, Toronto: Bodley Head 1968. Str. 316—317. — Briggs DBF zv. 1, str. 424—426.

¹⁷ Antti Aarne/Stith Thompson: *The types of the folktale. A classification and bibliography*. 2 nd rev. Helsinki: Suomalainen tiede- akademia 1964. (Opozarja na vire in monografije zbranih ljudskih pripovednih likov.)

¹⁸ Marian Roalfe Cox: *Cinderella*. London: Nutt 1893. — Prim. tudi Anna Birgit-Rooth: *The Cinderella Cycle*. Lund: Gleerup 1951. (AT 510)

¹⁹ Odličan primer je Warren E. Roberts: *The tale of the kind and the unkind girls*. Berlin: de Gruyter 1958. (AT 480)

Vsekakor lahko naša uvodna premišljanja o pravljici, ki je za mnoge ljudi pomembna, sklenemo z opominom, da naj raje **sodoživljamo**, kot pa da na hitrico tolmačimo. Razlog za negotovost, kako skleniti/končati pripoved, moramo iskati v tem, da čutimo že v prvem delu *Sneguljčice* preveč razboljenosti, premalo pa volje za samoovedenje. Premajhen je lasten prispevek lepe deklice.

Izjemna zavzetost naivnih, otroških poslušalcev naj bi nas vzpodbudila, to bi bil naslednji korak, k razmisleku o velikih **pričakovanjih**, ki jih v to pravljico vložijo ti poslušalci. Gre za globoka pričakovanja poslušalcev, zaradi katerih je pravljica živa že stoletja.

2. primer: PRAVLJICA O KRALJEVI HČERI V ZEMELJSKI VOTLINI²⁰

Pripovedke o megalitskih grobovih in podzemskih pribežališčih

Na vprašanje, če so bile poprej pravljici zaupane druge naloge kot danes, odgovarjam z nedvoumnim Ne, vsaj kolikor je mišljena prava čarovna pravljica (Zauber märchen). Pravljica je nenehno, od prvih dni svoje pojavitve, služila nespremenjeno isti elementarni funkciji. Zgovoren dokaz nam priskrbijo pripovedi, ki so bile spremenjene v pravljice v zgodovinsko dokaj natančno določljivem času.

Navam kot primer pravljico o kraljevi hčerki v zemeljski votlini, s katero se je najprej izčrpno ukvarjal Axel Olrik²¹. Waldemar Liungman iz zahodne Švedske je nato izpričal, da temelji na eni od pripovedk o megalitskih grobovih, ki so tako številni v tej deželi²². Saxo Grammaticus je ohranil leta 1190 eno od inčič te pripovedke v sedmi knjigi svoje *Zgodovine Danske* — obstaja pa tudi vrsta potrdil v ustnem izročilu. Vsebina pripovedk je bila, da je morski razbojnik ali kateri drug veliki izkušeni bojevnik snubil najmlajšo hčerko lokalnega kralja. Oče je zavrnil snubitev, na kar mu je odklonjeni potegovalec odvrnil z vojno. Kralj je skril svoje tri hčere, ali pa samo najmlajšo, v podzemno kamro. Oče je padel v vojni. Ena od pripovedk pripoveduje, da so bojda hčere izginile ali od lakote umrle, druga, da se je najmlajša prehranjevala s podganami in da jo je našel odklonjeni potegovalec, ker jo je slišal v zemlji peti ali ker je lajal psiček, ki ji ga je oče dal za družbo.

Kako zveni v pravljico spremenjena pripovedka?

To pripovedko so spremenili v pravljico, kot prepričljivo sklepa Waldemar Liungman, nekako sto let po Saxovem zapisu²³. Zdaj zveni nekako tako: Najmlajša hči nekega kralja ljubi sina tujega kralja, toda dekletov oče odkloni zvezo z njim in jo za sedem let zazida v podzemno kamro. Ko ji zmanjka pijače in jedače, deklica ve, da je čas naokrog. Toda očeta ni, da bi jo izpustil iz njenega ujetništva. Tako se izkoplje sama. Ko ugleda dnevno luč, ugotovi, da je dežela opustošena in neobljudena. Odpravi se na pot in izve, da je njen oče padel v vojni in da vlada deželi tujega kralja sin, ki mu je njegov oče pripeljal tujo nevesto. Dekle zamenja svoja oblačila, udinja se kot kuhinjska dekla na novem kraljevem posestvu in spozna, da se udinja pri svojem nekdanjem lju-

²⁰ AT 870 — Svend Grundtvig: DMF zv. 2, št. 5: *Guldaeterning*; zv. 2, št. 308: *Prindsessen paa Øen*; KHM 198: *Jungfrau Maleen*.

²¹ Axel Olrik: *Kilderne til Saksens Oldshistorie*. Zv. 1. 2. København 1892—1894.

²² Waldemar Liungman: *En traditionsstudie över sagan om prinsessan i jordkulan*. Zv. 1. 2. Diss. Göteborg 1925.

²³ Prim. opombo št. 22.

himcu. Ko naj bi odjahali na poroko, določi nevesta z izgubljeno častjo svojo novo deklo za zastopnico, ker sama pričakuje otroka z drugim. Kraljeva hči — osvobojena iz zemeljske votline — jaha ob kraljevem sinu, ki je pa ne prepozna. Kot da bi govorila sama s seboj, spregovori pred konjem, pred mostom in pred cerkvenimi vrati ali nagrobnimi slikami očeta in matere po eno skrivnostno reklo.

Toda pred oltarjem ji kraljevi sin položi verižico okrog vratu in jo sam spne. Ko hoče po opravljeni poroki zasesti svoje mesto nevesta z izgubljeno častjo, jo povpraša kraljevi sin po rimanih reklih. Trikrat ne zna odgovoriti in mora poizvedeti pri dekli. Ko jo povpraša po verižici, postane prevara očitna. Nevesto z izgubljeno častjo izženejo na sramoten način iz dežele.

Rezultat raziskave: Pravljica je razširjena le v Skandinaviji in Severni Nemčiji.

Toliko v skrčeni obnovi o pravljici, ki je nastala iz pripovedke. V podobni obliki jo lahko preberemo pri Evaldu Tangu Kristensenu in Svandu Grundtvigu na Danskem, Jonu Árnasonu z Islandije ali Nils-Olofu Hyllén-Cavalliusu in Georgu Stephensu na Švedskem, Petru Asbjørnsenu in Jørgenu Moeu na Norveškem. Ali pri Wilhelmu Wisserrju, Karlu Müllenhoffu in po Müllenhoffu pri bratih Grimm. Waldemar Liungman je zbral prek sto inačic, in sicer samo na Danskem, Norveškem in Islandiji, Švedskem in Finskem in v Holsteinu v Severni Nemčiji²⁴.

Slednje je najjužnejša najdba. Pravljica očitno ni imela priložnosti, da bi se dlje razširila. Natančneje povedano: vemo, da je nastala na zahodnem delu Danske, na Jütlandu; da se je iz arhaične forme, ki se še zelo opira na pripovedko, razvila bogatejša in bolj pravljичno zgrajena forma v vzhodnem delu Danske, na otoku Seeland, in da so slednjič to obliko potujoči trgovci, rokodelci, berači in drugi zanesli v druge skandinavske dežele in na jug v Holstein.

Ugotovitev: S spremembo funkcije spremenimo pripovedko v pravljico.

Zakaj to pripovedujem: ker je prekrasen primer za premeno pripovedke v pravljico, za spremembo naloge, ki je v opravljanje zaupana ljudski pripovedi. Poslušalci pripovedke so hoteli vedeti, kakšna usoda se je odigrala v megalitskem grobu ali v podzemnem pribežališču, kajti obstajale so tudi kamre za to. Poslušalci, ki so čakali na pravljico, so hoteli slišati nekaj povsem drugega. Kar je njih zaposlovalo, je bilo dejstvo, da oče ni prepustil hčerke, jo je celo zazidal in za sedem let odrezal od sveta. Poslušalec pripovedke, ki je ničkolkokrat stal pred megalitskim grobom, si je upodobil, kako so trpele lakoto tri hčere gospodarja dežele, ki je podlegel v vojni, kako so umirale in propadale ali bile slučajno odkrite. In kdor si je zaželel srečen konec, se je bržda držal inačice, po kateri najde zazidanko prav zavrtnjeni potegovalec, ki se je nekoč zaklel, da bo ugrabil hčer deželnega gospoda. Kogar je bolj prevzel spoprijem med hčerjo in očetom, ta je moral okusiti do konca predvsem, kaj pomeni, računati sprva na očeta, potem pa se sprijazniti s pozabljenostjo in zapuščenostjo, misliti samostojno, se osvoboditi z lastnimi rokami in pri ugledanju luči sveta spoznati, da ni nikogar več tu, k bi nam lahko pomagal, računamo lahko le še nase. In edino upanje je zagotovilo ljubezni, ki ga je pred očetovim posegom dal tujega kralja sin.

²⁴ Povzetki v: Liungman (opomba št. 22).

Poslušalec pravljic pričakuje od pripovedovalca četrti in poslednji akt psiho-drame.

Storimo lahko torej še en korak in ugotovimo, da je sprememba funkcije utemeljena v menjavi poslušalčevega pričakovanja.

Pričakovanje preoblikuje razpoložljive motive ljudskih pripovedi.

Dekle se odpravi na pot. Pot je podobna tisti, ki jo je morala prehoditi najmlajša hči revnega gozdarja iz norveških gora, potem ko je, vendar po lastni krivdi, izgubila ljubljene pomedvedenega kraljevega sinu²⁵. Toda Maria Soltaering, prvi sončni žarek, kot večinoma imenujejo osamljeno kraljevo hčerko na severu, ni prelomila nobenega tabuja in ni zvrnila nase nobene krivde. Ni ji potrebno vandrat na konec sveta, vse do dežele vzhodno od sonca in zahodno od meseca, ni ji potrebno obrabiti sedem parov železnih čevljev. Njena pot vodi le do naslednje kraljeve posesti. Zato jo lažje primerjamo z zapuščeno nevesto, ki z ljubimcem ubeži iz hiše čarovniškega mojstra²⁶, trikrat preslepi zasledovalca z magičnim spreminjanjem in ostane nenadoma sama, ker je njen ljubimec prelomil obljubo in dopustil materi, da ga je ob vrnitvi poljubila. Ta poljub je izbrisal spomin na resnično nevesto — in mati mu je poiskala novo nevesto.

Ugotovitev: Le prepričljivo preoblikovanje napravi iz snovi jasen tip pravljice.

Predvsem iz te pravljice o magičnem pobegu in nenadnem pozabljenju je — glede na smisel — prevzeto to, o čemer je v naši novi pravljici o kraljevi hčerki v zemeljski votlini pripovedovano v samostojni obliki, kar jo sploh (še) naredi za novo, popolno pravljico. Zapuščena nevesta mora ljubimca spomniti — to stori s tremi skrivnostnimi rimanimi rekli med ježo proti cerkvi. Ta rimana rekla so zelo raznolika. Spominjajo na rimana rekla v drugih pravljicah, na primer tožbe v budnih nočeh v pripovedi o pozabljeni ali v pripovedih o beli in črni nevesti²⁷ — tako pri Aleksandru Nikolaeviču Afanasjevu v pravljici o beli rački, *Belaja utočka*²⁸, kjer se zasledovana in umorjena mati vrne v liku male bele račke in pravi svojim otrokom:

²⁵ Prim. opombo št. 12.

²⁶ Prim. opombo št. 13.

²⁷ AT 403 — P. Arfert: *Das Motiv von der unterschobenen Braut in der internationalen Erzählliteratur*. Schwerin 1897; Bärensprung; Diss. Rostock 1897. — Max Lüthi: *Von der falschen und der rechten Braut, vom Tierkind und vom Tiergemahl*. V: Lüthi: *So leben sie noch heute*. Göttingen 1969. Str. 117—130. — Edmund Mudrak: *Die rechte und die falsche Braut*. V: Mudrak/Spieß: *Deutsche Märchen — deutsche Welt*. 2. izd. Berlin 1939. Str. 169—200. — W. E. Roberts: *The black and the white bride*, Aa-Th 403, in *Scandinavia*. V: *Fabula*. Berlin. Zv. 8. 1966. Str. 64—92. — W. Scherf: *Zitterinchen* (DMB 61). V: Bechstein: *Sämtliche Märchen*. München 1965. Str. 818—820. — Prim. tudi KHM 13: *Die drei Männlein im Walde*; KHM 135: *Die weiße und die schwarze Braut*; S. Grundtvig: DMF zv. 3, št. 81: *Den lille And*.

²⁸ Aleksander Nikolaevič Afanas'ev: *Belaja Utočka*. V nem. prevodu je izšla anonimno z naslovom: *Das weiße Entchen*. V: Martin Löpelmann: *Russische Märchen*. Berlin: Holle 1937. Str. 31—41.

Krja-krja, moi detočki,
krja-krja, golubjatočki!
Jo nuždoj vas vychaživala,
ja slezoy vas vypaivala.
Temnu noč ne dosypala,
sladok kus ne doedala!

Kva kva, moji otročiči,
kva kva, moji golobiči!
V stiski sem vas vzredila,
s solzami sem vas pojila,
nisem prespala temne noči,
nisem okusila sladke jedi!

Povsem podobno verzom Marie Soltaering in device Maleene zveni tudi dvogovor gosje dekle z umorjenim konjem Falado²⁹ — toda to dvoje je povsem samostojno in ima povsem jasno nalogo v samo eni od teh pravljic in samo v njej.

V neki spodnjenemški inačici nagovori resnična nevesta najprej grm kopriv, kajti svojo lakoto je morala tešiti s koprivami.

Brennettelbusch,
Brennettelbusch so klene,
wat steist du hier allene?
Ik heff de Tied geweten,
da heff ik di
ungesaden,
ungebraden eten³⁰.

(Kopriva, koprivčica, kaj tako samuješ? Spominjam se časa, ko sem te neslano in nekuhano jedla.)

V neki danski inačici sliši vranje krakanje — in reče vranu, da bo odšel po novorojenčka napačne neveste³¹. Po reklih sluti kraljevi sin, kaj se je zgodilo in kaj se tu godi. Le tako je mogoče razložiti, da položi dekletu, s katerim stoji pred oltarjem, okrog vratu filigran, ki ga lahko le on razpne.

Konča se s spoznanjem, srečno združitvijo in ureditvijo razmerij: napačna nevesta je s kaznijo za zmeraj in odslej odvzeta iz igre. Včasih jo obrusijo v žeblljastem sodu do smrti, včasih se ji ne zgodi nič drugega, kot da jo izženejo iz dežele. Za poslušalca, ki je preigral psiho-dramo najdenja samega sebe / samoovedenja in popolne zastavitve sebe za svojo ljubezensko zvezo do srečnega konca, je pomembno samo še to, da se lahko odslej zanese nase in na ljubljene drugega človeka brez zadržkov.

²⁹ AT 533 — KHM 89: *Die Gänsemagd*.

³⁰ AT 870 — Karl Müllenhoff: *Jungfer Maleen*. V: K. Müllenhoff: *Sagen, Märchen und Lieder der Herzogtümer Schleswig, Holstein und Lauenburg*. Nova izd. Schleswig 1921. Št. 597, str. 410–414, 552 (izšla najprej 1845 kot zv. 4, št. 5 — od tam sta jo povzela brata Grimm kot njun KHM 198).

³¹ W. Liungman (Opomba št. 22), zv. 2, str. 115.

Ugotovitev: **Ni vsaka pravljica stara tisočletja.**

Zapomnimo si, kar nas uči ta primer: pravljice so lahko nastale tudi v novjšem času. Predpogoj je zgolj snov z neko posamezno potezo, ki daje oporo poslušalčevemu pravljичnemu pričakovanju — tukaj: oče prikrije svojo hčer. Pravljичno pričakovanje spremeni torej, glede na potrebo, funkcijo ljudske pripovedi.

Obenem se vprašamo: se ne more prav tako dobro pravljica spremeniti v pripoved z nalogami, ki nimajo nikakršnega opravka s psihodramatskim samoodenjenjem? Gotovo, zakaj ne. Primerov je na voljo dovolj, tudi in prav iz novejšega časa.

3. Primer: PREMENE PRAVLJIC

Od tipizirajoče spremembe funkcije k ekstremno poljubnemu pregibanju.

Dokler bodo (ljudje) pravljice pripovedovali, jih bodo tudi spreminjali, pri tem sledijo pričakovanju določenega kroga poslušalcev ali domisleku pripovedovalca. Toda znotraj ustnega izročila imajo premene do neke mere vrednost redkosti — so primerljive z biološkimi mutacijami. Šele pisana utrditev tekstov iz izročila, sprva rokopisna za ozko omejen, na primer dvorni, krog bralcev in kasneje za vedno bolj razširjeno literarno tržišče tiskana, je okoliščine temeljito spremenila.

Če je prej premena funkcije iz pravljice proizvedla pravljичno burko ali roman o zasledovani nedolžni ženi ali čudežno žitje, pravljичno legendo, tako je zdaj, v ekstremnem primeru, kot ga doživljamo danes s totalno demokratizacijo, premena funkcije ekstremno poljubna. Na današnjem tržišču lahko naredimo iz vsega karkoli; samoumevni so collagi; enostavno postavljanje na glavo je le prva stopnja brezmejnega eksperimentiranja.

Ugotovitev: **Kljub ekstremnemu potržiščenju pravljичnih elementov ostaja živa pravljica v svoji naravni obliki, se ji pomen celo povečuje.**

Ker pa je tako, ker je dosežena totalna razpoložljivost, vnovčenost/uporabnost, potržiščenost, je nadvse presenetljivo, da se hkrati oklepamo prvotnih oblik sporočanja pravljic. Dozdeva se celo, da se krepi tok elementarnega sprejemanja pravljic, kot da bi rastla vrednost neobravljenim naravnim oblikam — medtem ko je za brezštevilne spreminjajoče proizvode³², antipravljice, paradije, travestije, alegorične kritike družbe, ki poizkušajo izrabiti pravljico, vedno bolj jasno, da so bolj minljivo/bežno porabno blago.

Ugotovitev: **Vse tipične spremembe funkcije so utemeljene s kritiko poteka sprejemanja.**

Z natančnejšim opazovanjem se poučimo, da so določene spremembe pravljic pogostejše od ekstremnih in da se ne pojavljajo od danes, so torej spremembe, ki opozarjajo na pomenljivejše pripovedovalčeve drže. Vsem poizku-

³² Samo nekaj primerov: Christina Andersen: *Eventyrsjov*. København: Sommer og Sørensen 1976. — Ronny Asbjørnsen: *Folkets eventyr*. København: Høst 1976 (Stockholm: Gidlund 1973). — Iring Fetcher: *Wer hat Dornröschen wachgeküßt?* Hamburg, Düsseldorf: Claassen 1974. — Janosch (tj. Horst Eckert): *Janosch erzählt Grimm's Märchen und zeichnet für Kinder von heute*. Weinheim, Basel: Beltz 1972. — Hans Traxler: *Die Wahrheit über Hänsel und Gretel*. Frankfurt a. M.: Bärmeier u. Nikel 1963. — Karl Friedrich Wächter: *Tischlein deck dich und Knuppel aus dem Sack*. Reinbek: Rowohlt 1972. — Prim. Otilie Dinges: *Die Steintaler* ali: *Brauchen Kinder Märchen?* V: *Das gute Jugendbuch*. Essen, let. 24. 1974. zv. 3, str. 143—151.

som spreminjanja je seveda skupna kritika običajnega poteka sprejemanja, sprejemanja, ki se na videz odpoveduje predelavi. Avtor antipravljice spregleda ali slabo razume projektivno »preidenje« pravljice. Jezi ga zaupanje, s katerim se poslušalci ali bralci približajo pravljici. Poizkuša, da bi ujel poslušalce ali bralce pri dnevnih sanjah, da bi demaskiral njihova hrepenenja in strahove, jih škodoželjno osmešil. Ali pa poizkuša duševno odprtost, ki kot v sanjah odpre vrata v nezavedno, brezskrbno ali cinično izkoristiti v druge namene. Oglejmo si natančneje tri poteke spreminjanja.

Nadnaravno močan junak in parodija le-tega.

Ruska pravljica o Ivanu, kravjem sinu, obravnava junaka, ki razpolaga z izjemno, kar nezaslišano močjo³³. Začetni motivi številnih, dokaj različnih inačic³⁴ jasno kažejo, da je poslušalec zelo cenil stremljenje, da bi bil živo izoblikovan nadnaravni, magični junakov izvor. Otrok prične govoriti že v materinem telesu, ali pride na svet kot že 15 leten deček ali zraste v letu dni toliko, kot drugi v dveh. Ta poslušalčeva pripravljenost za živo igro predstavljanja se prav s svojo resnovernostjo približuje vedno bolj jasno groteski. Humorja polnemu pripovedovalcu ni potrebno storiti ničesar drugega, kot da mitično stopnjevanje junakovih motivov nekoliko persiflira — in nič več ne ovira izgradnje groteskne burkaške pravljice.

Dodatna družbena kritika.

Če se pridruži temu, da med dninarji neke vasi vlada nejevolja zaradi lakomnosti, malenkostnosti in nenehnih poizkusov posestnika in njegove žene, da bi izkoriščala, potem je zlahka razumljiv korak do posmehovanja in k vpenjanju groteske v družbeno kritiko, ki se veže na aktualne razmere.

Tako je gotovo nastal *Starker Gottlieb* Ludwiga Bechsteina³⁵, pripoved o nadčloveško močnem hlapčevem sinu, njegovo moč bi hotela posestnika — gospodar in gospodarica — sicer izkoristiti zase, nikakor pa ne ustrezno poplačati. Močni Gottlieb izrabi lakomnost gospodarjev in ju tako prelisiči, da se morajo poslušalci kar naprej smejati. Edina zahteva močnega Gottlieba za plačilo ni nič drugega kot zaušnica. Uspeh: na koncu jadra gospodar posesti (ali njegov uslužni zastopnik) sedem let po zraku, polet mu je dala silna zaušnica. Podobno lahko nastanek pravljice o gobezdavem bojazljivcu razumemo hkrati kot parodijo kakega pravljičnega junaka in kot skupno posmehovanje prevelikemu verovanju v pravljice — toda tudi kot posmeh neumnosti sveta, ki dopušča, da ga vodi za nos gobezdavost zanesenega in šaljivega mušjetežkca.

Najbolj se vtisne v spomin inačica te burkaške pravljice, ki je v Evropi večinoma zgrajena na poznosrednjeveškem tekstu Martina Montana³⁶, iz izro-

³³ A. N. Afanas'ev: *Narodnye russkie skazki* št. 76 (po Vladimiru Proppu št. 136): *Burja-bogatyr' Ivan korovij syn*.

³⁴ AT 650 — KHM 90: *Der junge Riese*; J. Jacobs št. 52: *Tom Hickathrift*; S. Grundtvig: DMF zv. 1, št. 34: *Staerke Hans*. — Prim. Hans Scherb: *Das Motiv vom starken Knaben in den Märchen der Weltliteratur*. Stuttgart: Kohlhammer 1930; Diss. Tübingen 1924. — Briggs DBF zv. 1, str. 499—501; 524—525; 529—531; 541—542.

³⁵ Ludwig Bechstein: *Der starke Gottlieb* (NDMB 6). Najprej v Bechstein: *Neues deutsches Märchenbuch*. Leipzig, Pest: A. Hartleben 1856. — Prim. W. Scherfovo opombo v Bechstein: *Sämtliche Märchen*. München 1965, str. 846.

³⁶ Martin Montanus: *Von einem könig, schneyder, ryen, einhorn und wilden schwein*. V: Montanus: *Wegkürzer*. Straßburg 1557. Št. 5. — Prim. W. Scherfovo opombo k: *Vom tapfern Schneiderlein*. V: Bechstein: *Sämtliche Märchen*. München 1965. Str. 781—782.

čila Kabylov v severni Afriki, uteleša torej zahodnoarabsko ustno tradicijo: *Hemmed L'hascheschi, ubijalec petdesetih*³⁷, kot jo je zabeležil Leo Frobenius.

Potrziščenje čarovne pravljice: šale o žabjem kralju.

Kako daleč je danes navajen iti avtor ali risar, ki deluje skoraj anonimno, povzročitelj, ki mu ni potrebno stopiti samemu pred bralca, ki čaka na pravljico, saj je vendar svoje premene pravljic prenesel na tržišče množičnih medijev, je pokazal Lutz Röhrich s svojo zbirko šal o žabjem kralju³⁸.

Življenje daje tem šalam škodoželjnost ob разоčaranju, ki ga izkusi tisti, ki pričakuje dejansko pravljico. Notranje se naravna na preigranje pripovedi o odrešitvi in prenese lastno ljubezensko navezanost na partnerja na like iz čarovne pravljice, ki je v njegovi predstavi že živa. Prenese na drugega svoja pričakovanja, tudi zastavitev sebe za nekoga, ki stoji pred njim v svojem prikritem liku — toda neposredovano nas krohot iztrga iz naših dnevnih sanj: dejanskost, reče risar ali tekstopisec, je drugačna. Šala o žabjem kralju pripelje hrepenenje po odrešitvi v absurd. Sooči ga z brezupno bedno dejanskostjo, ki se ni sposobna spremeniti, reducira eros na seksualnost. Žaba ostane žaba; ali pa žaba ogorčena odskoči, ko zazna dejanskost svoje zamašene »odrešiteljice«; ali, žaba, ki je že spremenjena v ljubkega kraljevega sinu, ugotovi (v neki karikaturi revije *Playboy*³⁹), kako se iz lusk dviga grozna starka z visečimi dojkami in hoče k njemu v posteljo. »Vse preklicujem,« pravi tekst, »hočem biti takoj znova žaba.«

Šibkosti Grimmove inačice žabjega kralja⁴⁰ vabijo k travestiranju.

Opazno pogosto spreminjanje čarovne pravljice o žabjem kralju v škodoželjno šalo o posmeha vrednem razkoraku med pričakovanjem in dejanskostjo opozarja, da se lahko ob marsikaj bistvenega obregnemo tudi v sami inačici pravljice — na začetku ob zaneseno igrajočo se in dobro vzgojeno pravljico princeso ravno tako kot tudi ob happy end, ki si ga kupi zgolj s poslušnim premaganjem odpora. Bojim se, da je prav pri tej pravljici spajanje drobcev in stiliziranje, ki ga je Wilhelm Grimm ob ponatisih še poudaril, vodilo pravljico o žabjem kralju od prvotno tako človeške in naravne psihodramatičnosti k vse preveč lepi umetni obliki in k vzbujanju vse preveč kratkostičnih želja po happy endu.

Ne manjka samo uvodno kontrastiranje z obema sestrama, ki niti v sanjah ne mislita, da bi zastavili sebe za obolelega očeta in odšli po vodo k izviru na koncu sveta, kot v angleški inačici Josepha Jacobsa⁴¹ — manjka tudi drugi del, z izjemo nerazumljivih drobcev tako rekoč v celoti. Resnost zastavitve sebe za ljubimca bi se morala potrditi v drugem delu — vse do eksistencialnega roba. Toda drugi del se je zvozlil v vožnjo na poroko. Da sedi ob kraljevem sinu dejansko napačna nevesta, medtem ko ta prava stoji zadaj na vozu, preoblečena v

³⁷ AT 1640 — Leo Frobenius: *Hemmed L'hascheschi, der Fünfzigstöter*. V: Frobenius: *Volksmärchen der Kabylen*. Zv. 3. Jena 1921. Str. 76—86. — Briggs DBF vol. 1, str. 329—333; 341—342.

³⁸ AT 440 — Lutz Röhrich: *Der Froschkönig und seine Wandlungen*. V: *Fabula*. Berlin, New York. Zv. 20. 1979. Št. 1-3, str. 170—191 z ilustracijami.

³⁹ Ponovljeno pri Röhrichu (Opomba št. 38).

⁴⁰ AT 440 — KHM 1: *Der Froschkönig oder Der eiserne Heinrich*. — Briggs DBF vol 1, str. 258—261; 445; 563—564.

⁴¹ J. Jacobs št. 41: *The well of the world's end*. — Prim. Jacobs: *English fairy tales*. London, Sydney, Toronto: Bodley Head 1968. Str. 134—136; 316—317 (opomba).

zvestega slugo Henrika s sedmimi železnimi obroči okrog srca (prim. slov. prevod: *Žabji kralj in železni Henrik*; op. prev.), in v svojem obupu ne ve, kako naj zbudi spomin v ljubimcu — o tem ničesar ne sluti bralec Grimmове inačice⁴².

Ugotovitev: Večinoma dajejo vzpodbudo za preoblikovanje določeni elementi čarovne pravljice.

Z drugimi besedami: včasih so vzpodbuda za spremembo, odpravo ali obrnitev funkcije posebne inačice ali določeni elementi ali poudarki neke pravljice. Občasna jeza kakšnega pripovedovalca, avtorjeva in ilustratorjeva spotika so lahko različno utemeljeni. Vsekakor ima pri tem svojo vlogo avtorjeva konfliktna situacija. Kdor potiska vstran osebne težave, kdor se izmika spoprijemu s seboj, vsekakor nujno sovraži pravljice — kar pomeni, da ga pravljice silovito privlačijo, jih pa hkrati sovraži, kot nekoga, ki pove neljube resnice ali nas celo pred drugimi demaskira. V tem smislu marsikatera novejša parodija ali travestija kake pravljice ni nič drugega kot slabo prikrito priznanje, da nas je občutno prizadelo. Če se sovraštvo obrne navzven, nastanejo iz tega intolerantnost in lov na čarovnice.

Se pravljica ne ozira na družbeno dejanskost?

Mnogi novejši napadi na pravljico ji očitajo brezbriznost do družbene problematike. Pravljica, tako pravijo, prenaša fevdalne strukture, je vprega za elitno ideologijo, zavaja k pobegu v sanjski svet, ji je vsekakor važnejši introvertirani, individualni konflikt kot družbeni. Brez ovinkarjenja lahko na to odgovorimo, da ni nihče zahteval, da sprejmemo izključno pravljico kot snov za branje in poslušanje. Kdor se spozna na oblike ustnega izročila, tudi na celotno ponudbo tiskano dosegljivih oblik ustnega izročila, ve, da imamo pripovedi, katerih temeljna funkcija je individualna psihodrama, in prav toliko drugih, ki jim je temeljna funkcija družbeni spoprijem, prilagoditev ali puntanje⁴³. Z drugimi besedami: v zadostni meri je v ustnem izročilu poskrbljeno za razvoj kritične in odgovorne drže nasproti družbi — za tistega, ki zna izbirati, za njegove starše in njegovo ožjo skupnost, ki znajo izbirati.

Predvsem basni in prilike (parabole) so te, ki ustrezajo poslušalčevim in bralčevim potrebam za vključitev v družbo in po sooblikovanju, so sploh šele nastale s to potrebo. Toda tudi prispodobе (alegorije), rekla, balade so namenjene temu. Gre torej večinoma za nesporazum, če poizkušajo sodobni avtorji politično prekovati prav čarovno pravljico. Pogosto se pod roko razvije iz tega basen ali parabola — na primer ko je Leif Esper Andersen, vse prezgodaj umrli danski avtor dela *Hexenfieber* (Čarovniške vročice), poizkušal ožigosati oboroževalno blaznost s pomočjo premene pravljice. V *Eventyret om prinsen der ville arbejde* (Pravljica o princu, ki je hotel delati)⁴⁴ pripoveduje, kot za vzorec, o dveh nerazumnih sosednjih kraljih, od katerih eden nažene svojega sina, ker povsem

⁴² W. Scherf: *Kindermärchen in dieser Zeit?* München: Don Bosco Verlag 1961. Prim. str. 19–20.

⁴³ W. Scherf: *Actual tendencies and traditional patterns in children's literature. (English and Japanese.)* Tokyo: Japanese Board on Books for Young People 1977. — *Emanzipatorische und gesellschaftspolitische Tendenzen in der Kinder- und Jugendliteratur.* V: Elisabeth Scherf: *Bewältigung der Gegenwart?* Pullach bei München 1974. Str. 4–37 z ilustracijami.

⁴⁴ Leif Esper Andersen: *Eventyret om prinsen der ville arbejde.* Århus: Sam 1978.

»nekraljevsko« poprime za delo. Toda prav ta sin postane v nuji odrešitelj s svojim delom. Krave je redil, medtem ko so se drugi brezsmiselno oboroževali. Turški dramatik Vasif Öngören (roj. 1938 v Tavsanli, Zahodna Anatolija) je v svoji alegorični umetni pravljici *O jedru pravljice* celo poizkušal podati otrokom socialističen pogled na celotnost družbenega razvoja⁴⁵. Toda tukaj komaj še lahko govorimo o premeni neke pravljice.

Ugotovitev: **Pravljica ne vzpodbuja le k »preidenju« individualno psihološkega konflikta, temveč tudi k imaginiranju prizorišča in s tem k izbojevanju našega družbenega konfliktnega položaja.**

Kljub temu pa bi bila to le naspol resnica, če bi priredili čarovni pravljici individualno psihološki prostor, basni in priliki pa nasprotno družbenega. Kdor sodoživlja pravljico, ne živi mimo družbene dejanskosti. Ne projicira le svojega individualnega konflikta med otroki in starši v ponujene figure, temveč gotovo doživlja potek drame v sceneriji, ki je sestavljena iz pripovedovalčeve ponudbe rekvizitov — toda tudi iz celotnega poslušalčevega oziroma bralčevega družbenega okolja. Vsekakor iz elementov, ki so zanj še posebej pomembni, deloma, ker si jih prisanja, deloma, ker ima težave z njimi. Poslušalec oziroma bralec pravljič je izjemno aktiven. Iz dejanskosti, ki jo doživlja, ustvari imaginacijo, ki obvlada celotno čutenje in mišljenje⁴⁶. In celo poizkusi pobega so poizkusi, čeprav pogosto nezavedni, spoprijema z dejanskostjo. Kdo lahko domneva, čeprav ima le malo razumevanja za to, kaj sta projekcija in imaginacija, da pravljica odvrča otroka od dejanskosti? Dogaja se nasprotno. Otrok se z nezaslišano zastavitvijo sebe trudi, da bi prišel skozi svojo dejanskost (se prebija skozi njo), skozi individualno prav tako kot skozi socialno.

4. primer: ZALIKA IN ZVER ⁴⁷

Iz prispevka v neki vzgojni otroški reviji nastane pravljica, ki je del ustnega izročila

Sklenimo naše premišljevanje o čarovni pravljici, njeni funkciji in njeni premeni s pogledom na pripoved, ki je imela daljnosežen vpliv na meščansko in plemiško zgodovino vzgoje v Evropi, vsaj v 18. in 19. stoletju, toda znova tudi danes — ne nazadnje s filmom Jeana Cocteauja iz leta 1946.

Pravljica o Zaliki in zveri temelji sicer na ustnem izročilu, je pa doživela leta 1740 kot vrinek v razvlečen roman kar preveč izčrpno literarno inačico na skoraj 200 straneh, ki so jo prenesli šestnajst let kasneje v skoraj klasično obliko, gotovo po stilističnem vzorcu Charlesa Perraulta — obnovljeno na 25 straneh. Pripovedovalka iz leta 1756, Jeanne Marie de Beaumont, rojena Le Prince, je bila po rodu iz Francije in se je udejstvovala nekako dvajset let v Angliji kot guvernantka in učiteljica francoščine⁴⁸. Izdajala je uspešno revijo *Magasin des enfants* — z značilnim podnaslovom: dialogi pametne guvernantke z več svojimi

⁴⁵ Vasif Öngören: *Des Märchens Kern*. (Prevod iz turščine.) Zv. 1. 2. Stuttgart: Ararat Verlag 1978.

⁴⁶ Georges Jean: *Les voies de l'imaginaire enfantin*. Paris: Ed. du Scarabée 1979.

⁴⁷ AT 425 A — Madame de Villeneuve: *Histoire de la bête*. — Jeanne Marie Leprince de Beaumont: *La belle et la bête*.

⁴⁸ Jaques Barchillon: *La belle et la bête ou Le passage d'un mythe au conte de fées*. V: Barchillon: *Le conte merveilleux français de 1690 à 1790*. Paris 1975. Str. 1—12. — Jean-Oejvind Swahn: *Sub-type C. V: Swahn: The tale of Cupid and Psyche*. Lund 1955. Str. 296—312.

učenci iz boljših krogov. Ta revija je bila razširjena po vsej Evropi in brezštevni domači učitelji so jo uporabljali več generacij kot učno predlogo. 5. dialog tretjega dne je prinesel pravljico o Zaliki in zveri, ki jo je madame Leprince de Beaumont, ki se je spoznala na otroke, obnovila tako na kratko in tako živo, da se je začela oblikovati ob prvotni inačici še posebna skupina variant v ustnem izročilu. Morda je prispevala k tej razširitvi tudi — v svojem času zelo priljubljena operna inačica Andréja Modesta Grétryja⁴⁹. Pravljica sodi med tip pripovedi o ljubimcu v njegovem prikitem liku, o živalskem ženinu, kot mu tudi pravijo, ali o *Amorju in Psyche* — takšen je vsaj naslov zgodnje latinske inačice pri Luciu Apuleiu⁵⁰. Že prej smo omenili norveško inačico o medvedjem ljubimcu, v danski zbirki Svenda Grundtviga je kar več inačic, ki sodijo semle⁵¹, in pri Josephu Jacobsu si lahko preberemo *Black Bull of Norrøway*⁵². Toda Jeanne Marie Leprince de Beaumont je s svojo obnovitvijo dejansko ustvarila podtip, ki je prešel v ustno izročilo. Prikličimo si dogajanje v spomin.

Vloga Zalike med očetom in ljubimcem

Bogat trgovec, tako nam pripoveduje Jeanne Marie Leprince de Beaumont v *La belle et la bête*, ima dve pretirano ponosni in zli in eno dobro in lepo hčerko. Skupaj s tremi brati, ki kasneje niso več omenjeni, pomaga dobra hči prenašati očetu nenadno obubožanje. Ko potuje v mesto, mu starejši hčerki postavita posmehljive zahteve, medtem ko ga najmlajša prosi le za vrtnico. Toda oče se vrača še revnejši, kot je bil že poprej. Zaide v snegu, na čudežen način ga sprejmejo v neobljuden grad, toda ko naslednje jutro zlomi vejico z vrtnico, si zapravi življenje. Posestnik gradu, zver, zahteva njegovo smrt ali kot nadomestilo smrt ene od njegovih hčera — če se je katera od njih pripravljena žrtvovati. Seveda je pripravljena le najmlajša. Očeta spremlja v zverin grad, prikupi se dobrodušni zveri (ki zase pravi, da je brez duha), toda odkloni, da bi postala njegova žena.

Ko najmlajša, ki prijetno živi na gradu, v čarovnem ogledalu nekega dne ugleda obolelega očeta, zaprosi za dopust. Obljubi, da se bo vrnila, in nemudoma je prestavljena v očetovo hišo. Zavistni sestre, katerih možje so zatreskani v svojo lastno lepoto in svoj lastni izbrani duh, hočeta razbiti srečo najmlajše: s hinavstvom zadrže sestro prek postavljenega roka. Toda v sanjah, kajti sanje so zmeraj naše najboljše vedenje, vidi Zalika umirajočo zver. Obžaluje, da se je pustila zavesti, in se brez zadrževanja, in ne da bi spregovorila z očetom, prestavi k zveri, ki jo dejansko najde takšno, kakor je o njej sanjala. Zdaj ve, da jo veže na zver znatno več kot samo prijateljstvo. S svojo izjavo, da je ne

⁴⁹ André Ernest Modeste Grétry, 8. 2. 1742 Liège — 24. 9. 1813 Montmorency.

⁵⁰ Lucius Apuleius (124—180) v *Metamorphoseon libri XI* (okoli 151—155). — Prim. Jan-Oejvind Swahn: *Apuleius' Cupid and Psyche*. V: Swahn: *The tale of Cupid and Psyche*. Lund 1955. Str. 373—380. — Balthasar Stumfall: *Apuleius und die Psychefabel*. V: Stumfall: *Das Märchen von Amor und Psyche in seinem Fortleben in der französischen, italienischen und spanischen Literatur bis zum 18. Jahrhundert*. Leipzig 1907. Str. 1—8. — Albert Wesselski: *Das singende, klingende Bäumchen*. V: Wesselski: *Deutsche Märchen vor Grimm*. Brunn, München, Wien 1942. Zv. 1, str. 76—79.

⁵¹ S. Grundtvig zv. 1, št. 107: *Den ille hvide Hund*; prim. tudi zv. 2, št. 8, Hvidebjørn Kongens Søn; zv. 3, št. 37: *Hjorteprindsen*; zv. 3, št. 38: *Skrupitudsen*; zv. 3, št. 84: *Guldaeplet*.

⁵² J. Jacobs: *Black bull of Norrøway*. — Briggs DBF Zv. 1, str. 487—489; 495.

bo nikdar zapustila, da bo povsem njegova in bo postala njegova žena, ga razreši ukletosti v živalski lik: iz dobre zveri postane lep in duhovit kraljevi sin. Vila, ki je takoj na začetku zagotovila lepotici oporo, se pojavi in spremeni sestri v kamnita kipa. Takšni morata biti priči sestrine sreče. Odrešeni sta lahko le, če se spremeni njuno zlo srce. In to se bo, po pripovedovalkinem mnenju le stežka zgodilo.

Ugotovitev: **Trojnost sestra je bistveno znamenje pravljice.**

Za poslušalca ali bralca pravljice o Zaliki in zveri od začetka ni nobenega dvoma, kaj je njegova lastna vloga: vloga izjemnega položaja najmlajšega, ki je sprva prezrt, osamljen. Dve kontrastni vlogi, ki pa sta zgolj ena, dvakrat zasedena, sta postavljeni njej nasproti kot na videz nepremagljivi⁵³.

Značilnosti vloge

Dobra, najmlajša hči ljubi nadvse svojega očeta. Pomaga mu, kjer more; ne spregleda pa zle narave svojih sester. O materi sploh ni govora — vendar daje najmlajši podporo na poti samoovedanja botra vila, ki se pojavi v sanjah. (Zalika) se prikupi zveri s svojim dobrim srcem, izmika pa se, vsaj sprva, da bi ji povsem pripadala. Še je oče ta, zanjo nezavedno, ki izključuje druge. Toda nato se ne pusti zapeljati, da bi prelomila obljubo — in za las bi jo hinavstvo sester speljalo s poti samoovedanja, na katero je nezavedno že zdavnaj stopila, speljalo od partnerske ljubezni. Dojame smrtno bolečino, ki jo je prizadejala zveri; odločena je, da vse popravi in vzame v svoje roke vlogo, ki ji je ušla v prazno. Soočena z umirajočo zverjo (in glede na samo lepe in duhovite, toda ljubezni prazne soproge obeh sester) se zave svoje ljubezni. In prav s tem odreši zver iz njenega prikritega lika. Kot vzorno postavi pripovedovalka pred nas njeno srečo, ki je zgrajena na dobroti, partnerstvu in živi ljubezni. Sreča najmlajše je, vsak bralec ali poslušalec te pripovedi mora tako sklepati, zgrajena iz navidežno slučajne želje in dveh samostojnih odločitev: iz želje po vrtnici; pripravljenosti, da umre za očeta, in ljubezenske predanosti brez zadržkov. Toda že v prvem delu pripovedi pripravlja postopno prijateljsko sočutje za partnerja v njegovem prikitem liku to, kar pripelje do dokončnega obrata, ko se mu odločno posveti po skoraj-katastrofi. Otroška vezanost na očeta, tako kot je sprva in ob svojem času vredna občudovanja, mora izkusiti spremembo. Le odpoved izključnosti otroške ravni omogoči prirast na polju zrelejših duhovnih vezi. To pa pomeni: pravo odraslost. S tem ko poslušalec ali bralec soigra prav to vlogo deklice med očetom in ljubimcem, lahko doživi in si prisvoji eno elementarno pomembnih vlog v temeljnem človeškem medsebojnem vedenju, v partnerski ljubezni.

To vlogo, ki je v temelju enaka tudi v prvotnih inačicah pravljice, kakor jih je v izročilu ohranilo ljudstvo⁵⁴, ponujajo danes in so jo ponujali mladim bralcem v skoraj vseh evropskih jezikih — in so se je ti z veliko prizadetostjo oprijeli.

Zadržimo se še enkrat ob izhodišču in prvih korakih deklince odcepitve.

⁵³ Axel Olrik: *Epische Gesetze der Volksdichtung*. V: *Zeitschrift für deutsches Altertum*. Berlin. Zv. 51. 1909. Str. 1—12.

⁵⁴ Jan-Oejvind Swahn: *The tale of Cupid and Psyche*. (Aarne-Thompson 425 & 428) Lund: Gleerup 1955.

Izhodišče in prvi korak k odcepitvi

Očetova Zalika je pri Jeanne Marie Leprince de Beaumont od otroštva naprej usmerjena povsem k ljubljenu očetu; mati nima nikakršne vloge. Njej nasproti sta postavljeni brezsrčni sestri, ki poudarjata ljubeznivost in dobroto mlajše sestre. Odcepitev je izsiljena. Znamenje, ki si ga izprosi pri očetu, vrt-nico, je odtrgal na tujem vrtu mož, ki ljubi svojega otroka, živi pa sicer osam-ljeno in udarjen od usode. Nezavedno postane posrednik ljubezni med svojo hčerko in njenim bodočim možem. Nezavedno, toda ne proti svoji notranji usmerjenosti. Ne sodi med tiste očete, ki hočejo hčer, naj stane kolikor hoče, obdržati. Vendar žaluje za njo.

Zelo pomembno je, da je ta pravljica polno razvita in da pripelje nas kot poslušalce ali bralce k soigranju drugega dela — potem ko je posledica kršitve tabuja navidezno popoln zlom vezi med partnerjema.

Kršitev tabuja in katastrofa

Očetova Zalika pri Jeanne Marie Leprince de Beaumont se gotovo ne drži obljube, ki jo je dala zveri — zaradi hinavskega nagovarjanja zavistno brez-srčnih sester, pa tudi zato, ker jo ovira na poti k samostojnemu ljubezenskemu partnerstvu otroška vezanost na očeta. Katastrofa dohiti ljubimca, ki ni ljub-ljen brez zadržkov — toda Zalika spozna, da je partnerjeva katastrofa v nje-govem prikritem liku tudi njena. In to spoznanje je začetek odločnega nada-ljevanja poti k sebi/samoovedenju in k partnerju. Dogajanje je znova šolski primer za pripovedno trojico: kršitev tabuja, katastrofa, obrat k dokončnemu najdenju sebe⁵⁵.

Kljub potrziščenju se pravljica drži

Sklenimo z ugotovitvijo, da na nadvse raznolikem področju čarovnih prav-ljic ni in ne bo nobene gotovosti in nedvoumnosti, kakšne so bile prainačice, kdo jih je pripovedoval, če je kdaj enoten kanon izoblikoval temelj ali kako se je znašla skupaj glavnina čarovnih pravljič. Kar lahko danes nedvoumno raz-premo, je druga stran potekanja komunikacije: razumemo, kaj pomeni čarovna pravljica za njenega poslušalca ali bralca. Da, toliko pomeni, da pričakovanje včasih preoblikuje pripovedi, ki služijo drugim funkcijam, pa naj izvirajo iz ljudskega izročila ali iz literature. V današnjem totalnem potrziščenju smo pri-dobili še dodatno izkušnjo, da je pravljica obdržala nepoškodovana svoj položaj kljub stoeni parodiji, travestiji in premeni funkcij, ker jo poslušalec ali bralec te generacije potrebuje — po vsem videzu: bolj kot kdajkoli. Znotraj družbe, ki je preobremenjena z racionalnostjo, je pravljica za otroka ena redkih na-ravnih možnosti, da obvlada svoje konflikte pri odcepljanju in iskanju samega sebe znotraj lastnega družbenega konfliktnega polja — v znatno širšem smislu, kot je to prikazal Bruno Bettelheim⁵⁶ v svoji psihohigienski in moralizirajoči zožitvi in v obliki, ki je za moj okus vse preveč senzacionalistična.

Notranje, svobodno imaginirajoče preigranje čarovne pravljičice pomaga otroku pri ustvarjanju temelja, ki lahko nosi zaupanje vase in sposobnost za ljubezen, in razvitju ustvarjalnega življenjskega načrta (»script«, kot pravi

⁵⁵ Prim. opombo št. 12.

⁵⁶ Bruno Bettelheim: *The uses of enchantment*. New York: Knopf 1977. — Prim. G. Jean (opomba št. 46): *The uses of enchantment*. V: Jean: *Les voies de l'imaginaire enfantin*. Paris 1979. Str. 116—121. — Glej tudi: Bruno Betelhajm: *Značenje bajki*. Beograd: »Jugoslavija«, 1979 (Zenit).

Eric Berne⁵⁷ — s tem pa ni mišljen »track« Roberta Westalla). Preigranje in dnevno sanjarjenje razvijeta sile imaginacije. In (pravljica) je tudi, če se ne omejimo na zoženo intelektualno, ezoterično, na videz elitno zadovoljstvo pri spekulativnem tolmačenju, nujna, da, nenadomestljiva pot k daljnosežni človeški izkušnji.

Prevedel I. K. (sodelovala S. Š.); september 1981

DROBCI O UPORABLJENEM BESEDNJAKU

Med pripravo za prevajanje sva opazila, da imajo ključen pomen v razvijanju misli nekateri pojmi, ki pomensko prehajajo drug v drugega. To je otežilo izdelavo pojmovnih opozicij v prevodu. Specifično za ta tekst sva izoblikovala naslednje skupine izrazov. Postavitev povezanih izrazov skupaj v »besedno gnezdo« najbolj prepričljivo utemelji uporabljene rešitve — oziroma omogoči razpravo, ki lahko pripelje do ustrežnejših rešitev. Prav tako je s postavitvijo skupin mogoče najlažje braniti tako odstopanja od pravopisne norme (SP 1962) kot rabo zelo knjižnih izrazov. Prva skupina izrazov pokriva označevanje literarnih zvrsti in žanrov ter njihova preoblikovanja:

Beispielgeschichte	— prilika
Bruchstück	— drobec
Erzählung	— pripoved
Fabel	— basen
Fassung	— inačica
Gleichniss	— prispodoba
Märchen (Zauber-)	— pravljica (čarovna —)
Sage	— pripovedka

Milko Matičetov omenja v uvodu k *Zverinicom iz Rezijske* še povedke; zdi se, da misli na to, kar sva midva označila s pripovedko, deloma pa se prekriva s pripovedjo.

Umprägung	— preoblikovanje
Umwandlung	— premena
Wechsel	— menjava

Sledijo izrazi, s katerimi je označeno vedenje starejših/staršev do otrok oz. njihovo medsebojno razmerje:

Ablösung	— odcepitev
Aussetzen	— izstavitev
Verfolgung	— zasledovanje
verstossen	— odsuniti

Skupina, ki označuje otrokovo ravnanje, stanje, počutje, je zgrajena deloma z običajnimi opisnimi pojmi, deloma s pojmi psihoanalitiške prakse, zato je tukaj več rešitev, ki jih je potrebno še pretehtati, ker še nimamo ustaljenega izrazja, s katerim bi lahko ustrezno prevedla naslednje pojme:

Auf-sich-selbst-gestellt-Werden	— postaviti se na lastne noge; osamosvojiti se
Dunkelgestalt	— prikriti lik (prim. grški izrazni dvojici LETHEIA : ALETHEIA = skritost : ne-skritost)

⁵⁷ Eric Berne: *What do you say after you say hello?* New York, Toronto, London: Bantam Books. 13. izd. 1976. — V zvezi s »tracks« prim. Robert Westall: *The chaos and the track*. V: *Signal*. Lockwood, Glos. 1978. Št. 25, str. 3—11.

Eigen-Anstrengung
Einsatz
Erwachsen-Werden
Geborgenheit, geborgen : ungeborgen
Selbstaufgabe

Selbständig-Werden
Selbstfindung

Weg zu sich selbst

- samo-naprezanje
- zastavitev sebe
- odraščanje/odrasti
- zavetje : izpostavljenost
- samoodnehanje (upad lastne volje, do neke mere povezano z izrazom: brez-voljnost)
- osamosvajanje/osamosvojitev
- najdenje samega sebe / samoovedenje
- pot k sebi / samoovedenje

Zadnja skupina besed so glagoli, ki se izrecno vežejo na dejavnost psihičnih energij:

abspielen
bearbeiten
durcharbeiten
durchspielen
erarbeiten
verarbeiten

- odigrati, zgoditi/goditi
- predelati
- priti skozi, »preidenje«
- preigrati
- prisvojiti si
- obdelati

Zusammenfassung

Der Verfasser beschreibt anhand der vier Beispiele die Verwandlungsgeschichten einiger bekannten Märchen. Dabei unterstreicht er, dass diese Umformungen die Rezeption ihrer verschiedenen Text- und Inhaltsgestalten beeinflusst haben. Erklärung für diese Umformungen muss man, so betont es der Verfasser, in der Veränderung des gesellschaftlichen Zusammenhangs, des Rezeptionshorizonts sowie in der Lage und den Bedürfnissen des Erzählers suchen.

Neben der ethnologischen Begriffe gebraucht der Verfasser noch die wichtigen psychoanalytischen und kinderpsychologischen Begriffe, um so sein Thema klar aus zwei ergänzenden Gesichtspunkten durchführen zu können.

Jedes Beispiel wird mit der Beschreibung der Wirkungsmöglichkeiten des Märchens neben der anderen Erzählungsgattungen und der möglichen Anwendung in der Erziehung beendet.